

**Yvona Kostecká, Tomáš Kostecký,
Jana Kohnová, Michaela Tomášová,
Kateřina Pokorná, Kateřina Vojtíšková,
Martin Šimon: *Žáci-cizinci v základních
školách. Fakta, analýzy, diagnostika*
Praha: Pedagogická fakulta Univerzity
Karlovy 2013, 179 s.**

Na území České republiky žije na půl milionu cizinců s různými pobytovými staty. Otázka edukace žáků-cizinců na základních školách, resp. získání kvalitního vzdělání jakožto klíčové komponenty vedoucí k aktivnímu zapojení do společnosti, tak nabývá stále více na významu i s ohledem na skutečnost, že rok od roku přibývá žáků z různých národnostních menšin, které se na našem území trvale usídľují. Vzdělání je považováno za základní jednotku integrace cizinců v hostitelské zemi, a tak i toto téma se bude čím dál častěji stávat objektem vědeckého zájmu. V českém prostředí není fenomén migrace novým tématem (viz Drbohlav, Rákoczyová, Janská, Leontiyeva a řada dalších), odborníci se však věnují výzkumům zaměřeným na problematiku dětí cizinců méně než v zahraničí. Výzkumná studie autorů Y. Kostecké a kol. se snahou představit obraz žáků a žákyň (dále uváděno jen žáků) českých základních škol, pro něž je čeština druhým jazykem (přesněji dětí alespoň jednoho rodiče, pro něhož není český jazyk mateřským), je v tomto ohledu první výraznější snahou o zaplnění této mezery. Potenciální faktor neúspěchu ve vzdělávání v podobě nedostatečné úrovně jazykové integrace žáků-cizinců v hostitelské zemi vedl autory jednak k realizaci kvalitativní studie postojů a názorů pracovníků vybraných škol na téma integrace žáků-cizinců (kap. 2), jednak k testování řečových dovedností školáků-cizinců druhého stupně na některých základních školách v Praze (kap. 3).

Studie přichází s ambiciózní snahou zachytit na přibližně 180 stránkách (přičemž téměř třetinu knihy tvoří příloha – diagnostický test českého jazyka) velmi ši-

rokou problematiku žáků rodičů „cizinců“. Zastavme se nejprve u identifikace žáků základních škol, které autoři operacionalizují jako cizince. Ze zákona neexistují statistiky o počtech žáků-cizinců na národní úrovni (a ani na úrovni škol – ne vždy jsou jednotlivé výroční zprávy takto podrobné), autoři se proto rozhodli jejich počet za pomoci dostupných dat z Českého statistického úřadu alespoň odvodit deskriptivním přehledem a vývojem počtu cizinců a občanů České republiky, kteří jsou jiné národnosti než české (resp. moravské nebo slezské). Vedle vývoje demografických trendů počtu imigrantů na území ČR a počtu jim narozených dětí autoři reflektují na základě dostupných dat z UIV i aktuální stav a strukturu pražských žáků-cizinců. I přes absenci teoretických východisek výzkumu v oblasti jazykové integrace žáků-cizinců si autoři intuitivně uvědomují, že znalost jazyka hostitelské země je klíčová pro zvládnutí školního prostředí (autoři uvažují výhradně veřejný školský systém) i následnou integraci do sociálních oblastí života. Řečové schopnosti u žáků-cizinců zjednodušeně pojímají jako úroveň dovednosti komunikace v češtině. Žáci, pro něž není čeština mateřským jazykem, nejsou však jen děti i/legálních přistěhovalců a azyľantů, ale i děti občanů České republiky, kteří jsou jiné než české (resp. moravské a slezské) národnosti. Při identifikaci žáků – potomků migrantů výzkumníci zvolili poněkud rozporuplné určení etnicity na základě hodnocení pedagogů a vedení škol, které dovozují z jazykového prostředí rodiny žáka. Informace o rodinném zázemí, v němž je používán jiný jazyk než český, však není součástí statistických dat ze Sčítání ľidu 2001. Autoři tak předpokládají, že část ľidů, kteří se hlásí k jiné národnosti „doma česky nemluví, a jejich děti tudíž mohou mít problémy s integrací do škol kvůli nedostatečné znalosti češtiny“ (s. 13). Dalším předpokladem pro určení počtu žáků-cizinců je pak informace o trvalém pobytu imigrantů, pro něž

se Česká republika stala zemí cílovou a mohou zde i zakládat své rodiny. Žáci ze skupiny tzv. druhé generace imigrantů jsou pro autory nejnáročněji zmapovatelní a stojí proto zcela mimo jejich výzkumný zájem.

První část se snaží definovat „ideální typ“ cizince a potenciálního rodiče žáka-cizince prostřednictvím demografického vývoje nejpočetněji zastoupených národností na českém území. Mimo hlubší sociologickou analýzu, kulturní kontext zemí, z nichž migranti přicházejí, a způsob uplatňování a pěstování vlastní kultury v hostitelské zemi autoři stanovují „tradiční“, historicky dlouhodobě početně zastoupené národnosti na našem území (Slováci, Poláci, Němci a Rusové) a věkovou strukturou poměrně mladé početné „asijské“ menšiny. Reálným počtům dětí rodičů s mateřským jazykem výrazně odlišným od hostitelské země se věnuje poslední část první kapitoly. Vedle národnostní skladby dětí se dozvídáme o reálné zastoupenosti žáků – cizích státních příslušníků na základních školách, které se ovšem za posledních deset let ve srovnání s daty ze Sčítání lidu 2001 výrazně proměnily. Autoři dovozují nárůst dětí cizinců v primárním vzdělávání s ohledem na skutečnost, že se na našem území za posledních dvacet let nadále zvyšoval počet cizinců s trvalým pobytem. Dvě třetiny žáků-cizinců jsou Ukrajinci, Vietnamci a Slováci a téměř třetina navštěvuje povinnou formální docházku především v hlavním městě. Národnostní struktura je odlišná dle krajů, pro pražské základní školy je typický vyšší podíl žáků z evropských zemí mimo EU. Podstatné je zjištění, že Ukrajinci, Vietnamci, Rusové a Slováci, nejpočetnější pražští žáci-cizinci, se výrazněji koncentrují na školách z určitých městských částí (Vietnamci zejména na sídlištních školách na jižním okraji města, Rusové naopak přímo v centru – Praha 1).

Stěžejní částí studie jsou výstupy z realizovaných výzkumů na základních školách, tedy kapitola druhá a poslední. První

probíhal v roce 2009 na několika pražských školách, kde byly uskutečněny polostrukturované rozhovory, které mapovaly názory a postoje pedagogů, výchovných poradců a vedení vybraných pražských škol na téma integrace žáků-cizinců do české školy. Do studie bylo zapojeno šestnáct odlišně velkých základních škol v různých částech Prahy s rozličným početním zastoupením žáků-cizinců. Zde je třeba podotknout, že není zcela zřejmá struktura dotazovaných vybraných škol a ani to, zdali se jedná o pedagogy nižšího či vyššího stupně vzdělávání, rovněž se čtenář nedozví, jaká je zastoupenost žáků-cizinců a zkušenost dotazovaných pracovníků škol s dětmi s různým mateřským jazykem. Hlavními tematickými okruhy rozhovorů bylo přijímání žáků-cizinců, zařazování do tříd, hodnocení/známkování, aktivity škol napomáhající integraci a další podpůrné programy (scénář rozhovorů bohužel není součástí přílohy).

Poměrně alarmujícím poznatkem je to, že většina pražských škol a jejich zaměstnanců není dostatečně seznámena s problematikou integrace cizinců na školách, a tedy i možností získat finanční prostředky na různé formy podpory těchto žáků. Bohužel tato část je spíše pouhým popisem a výčtem zkušeností některých škol – citelně absentují přehledové tabulky s charakteristikami škol, přístupy k integraci, dostupností asistentů pedagoga, získaných grantů na integraci a vzdělávání cizinců podle počtu žáků-cizinců na školách. Takto se kupříkladu dozvídáme, že téměř žádní pracovníci škol neabsolvovali kurz na zlepšení přípravy pracovníků školských zařízení na práci s žáky-cizinci. Je ale otázkou, zdali dotazovaní pedagogové reálně mají zkušenost (a v jakém rozsahu) s žáky-cizinci. Zajímavější, do určité míry navazující na první část, jsou faktory ovlivňující integraci žáků-cizinců optikou pedagogů a vedení škol. Pedagogové nepřekvapivě identifikují shodně věk jako nejlepší faktor osvojení si českého jazyka v průběhu škol-

ní docházky, mladší děti mají větší šanci strávit v hostitelském jazyce více času, a tak si i snadněji a lépe češtinu osvojit. Hlubší analýza by zde vyžadovala informace o předchozím navštěvování mateřské školy či jiné formy předškolního vzdělávání (a jeho frekvence), jejich dostupnosti pro různé cizojazyčné skupiny aj., tj. o faktorech, které zásadním způsobem formují řečové dovednosti dětí už při nástupu do základní školy. Nepřímo na tento poznatek autoři navazují tím, když uvádí, že pracovníci školy se shodují na pozitivním vlivu vrstevníků v kroužcích a družinách na osvojení si českého jazyka u dětí v mladším školním věku (první stupeň ZŠ). Co je podstatné, dotázané pražské školy aktivně speciální kroužky na výuku českého jazyka pro cizince spíše nenabízí, a to především z finančních důvodů. Na druhou stranu se ve vybraných školách neobjevoval požadavek na utváření speciálních tříd pro žáky-cizince, což však může spíše souviset s nízkým počtem těchto žáků v daném ročníku než snahou „nesegregovat“ děti s nízkou znalostí českého jazyka (z praxe totiž víme, že již na území hl. města existují tzv. romské třídy).

Za klíčový faktor pro úspěšnou integraci považují učitelé ve většině škol rodinu žáka. Vztah rodiny ke vzdělávání, tj. kulturní a sociální i ekonomický kapitál jsou významné prvky motivace a podpory všech žáků zejména na druhém stupni základní školy. Žáci z rodin bez zájmu i možnosti pomoci dítěti se školními povinnostmi a rozvojem dovedností potřebných pro úspěšné studium, resp. děti ze sociokulturně znevýhodněných nebo pracovně velmi vytížených rodin jsou častěji ve škole neúspěšní. Ne jinak je tomu i v případě žáků-cizinců. „Problém nastává u rodin, které dětem neumějí, nebo ani nemohou pomoci. V těchto případech leží váha zodpovědnosti na škole.“ (s. 70) Nesnáze v komunikaci přináší i jazyková bariéra mezi školou a rodiči-cizinci. Některé školy, resp. učitelé proto považují finanční prostředky rodiny

za zásadní pro úspěšnou integraci žáka (možnost zaplatit dítěti doučování/kurzy českého jazyka, ale i překladatele pro sebe sama při komunikaci se školou aj.). Při diskuzích na téma vlivu školního prostředí se objevuje v názorech a postojích učitelů i to, že ve školách se lze často setkat se zaujatostí a přejímáním stereotypů vůči žákům-cizincům u starších pedagogů či některých rodičů. Do jaké míry však jde pouze o stanoviska a subjektivní hodnocení několika pedagogů vybraných škol a do jaké míry lze pojímat tyto výpovědi za odraz pražské reality (důsledek individuálního kontaktu pedagogů s žáky-cizinci) autoři bohužel již dále neproblematizují.

Poslední, metodologická část monografie se věnuje prezentaci popisných statistik nově vytvořeného testu řečových schopností žáků druhého stupně. Výzkum byl realizován opět PedF UK v roce 2010 a v roce následujícím. Byl sestaven vlastní diagnostický nástroj zvládnutí češtiny ve čtyřech řečových dovednostech – čtení s porozuměním, poslech s porozuměním, úroveň psaného projevu a schopnost konverzace. Reálná znalost těchto dovedností v mateřském jazyce žáků – potomků migrantů, která dle některých autorů silně koreluje se schopností číst a psát v jazyce hostitelské země, nebyla bohužel zájmem výzkumníků. Do projektu bylo zapojeno celkem osm základních škol z různých částí Prahy, v roce 2010 se jednalo o 153 a o rok později o 120 žáků-cizinců druhého stupně. Tabulky se základními informacemi o vybraných základních školách a dalších údajích o dětech (počet, věk) z výročních zpráv škol se bohužel vztahují na žáky obou stupňů, a nikoliv jen na ten druhý, což znepřehledňuje čtenáři orientaci v textu. Rovněž údaje o počtech žáků-cizinců nejsou shodně uváděny, což je dáno nejspíše využíváním odlišných zdrojů dat z různých školních let. Nicméně osm škol, na nichž probíhal základní výzkum v roce 2010 a 2011, bylo vytypováno podle „většího podílu žáků-cizinců“, přičemž necelou třeti-

nu tvořily školy z předchozí kvalitativní studie o postojích a názorech na integraci žáků-cizinců. Téměř všichni žáci ve věkovém rozmezí 10–17 let byli podrobeni testování řečových dovedností. Limitem předložených výsledků je, že poměrně nízké zastoupení žáků-cizinců na pražských základních školách neumožňuje složitější analýzy, rovněž etnická a věková struktura neodpovídá jejich reálnému podílu.

Významným ukazatelem možného vlivu na ne/úspěšnou integraci žáků vedle věku a národní příslušnosti je délka pobytu v ČR. Patrně by bylo snadnější pracovat s délkou samotného studia na základní škole v ČR. Škoda je, že délka pobytu je ve studii nešťastně zakódována do relativně malého počtu kategorií. Nelze tak odlišit děti, které jsou v České republice pár měsíců a které již dva roky. Druhým extrémem je kategorie sedm a více let, kde se bezpochyby nacházejí děti jak z tzv. nulté generace, tak i děti, které by teoreticky mohly prvních devět deset let navštěvovat mateřskou a pak základní školu ve svém rodném jazyce. Věk, pohlaví, délka pobytu v ČR, etnická příslušnost (resp. podobnosti ortografie jazyka) žáků-cizinců jsou jednak silně provázané mezi sebou, jednak mohou být pouze ukazatelem sociokulturního prostředí rodiny (a jejich ne/přípravy žáků do školy), které sami autoři v monografii několikrát reflektují jako klíčové při osvojování si dovedností číst a psát ve škole. Analýzy třídění dat druhého stupně s ohledem na velmi malý počet respondentů nejsou prakticky možné, stejně tak není možné na základě opakovaných průřezových dat usuzovat na kauzální vztahy. Rovněž závěry o změnách v dovednostech dětí v čase jsou spíše přáním než vědeckým poznatkem empirického materiálu nashromážděného v uskutečněných výzkumech.

Knihy má ambici nabídnout sociologickou studii o žácích základních škol, jejichž mateřským jazykem není český jazyk, v tomto kontextu však zcela postrádám analýzu jazyka daných etnických skupin.

„Ukrajinské a ruské děti pobývající v Česku krátkou dobu měly podstatně lepší výsledky v testu Čtení než jejich obdobní asijsí spolužáci. [...] rozdíly mezi oběma skupinami se s rostoucí dobou pobytu postupně zmenšují, až jsou nakonec prakticky zanedbatelné.“ (s. 105) Vynecháme-li diskuzi o odvozování kauzality (ad výše), zahraniční výzkumy jasně ukazují na lepší adaptaci na řečové dovednosti v hostitelské zemi u některých asijských skupin, přičemž vysvětlením je právě prorodinné zázemí, motivace a i vzdělanostní ambice. Tato zjištění však autorům v popisech charakteristik žáků-cizinců u nás zcela unikají, teoretická a ani závěrečná část textu toto neproblematizují a spíše jen kloužou po povrchu problému osvojování si češtiny jakožto hlavního indikátoru úspěšné integrace žáků-cizinců do českého veřejného vzdělávacího systému.

Neoddělitelnou součástí monografie je také přílohová část, která obsahuje zmíněné testy tzv. řečových dovedností. Postrádám zde však výsledky testu validity a reliability daných subtestů.

Studie je zajímavým náhledem do vysoce aktuální problematiky, která je velmi široká, komplexní a vyžaduje jistě ještě mnoho výzkumné pozornosti k tomu, abychom byli schopni v rámci vzdělávacího systému reagovat nejen na zvyšující se počet žáků-cizinců na základních školách, specifika jejich vzdělávání a dostupnost integračních a intervenčních programů pro děti s jiným mateřským jazykem, než je čeština. Recenzovaná práce tak zůstává spíše jen na půli cesty. Nicméně velkým přínosem výzkumného týmu Y. Kostecké je sestavení diagnostického nástroje pro žáky-cizince staršího školního věku, který bude možno použít i při budoucích výzkumech.

Magdaléna Gorčíková